OSMANLIDA HUZUR DERSİ ÖRNEKLERİ
TAHLİL ve TENKİTLİ TEFSİR METNİ NEŞİRLERİ (I)

Aydın TEMİZER*

Öz

Osmanlı padişahlarının huzurunda Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirine dair yapılan dersler *Huzur-ı Hümâyûn Dersleri* adıyla anılagelmiştir. Bu derslerin güzel bir örneği, sultan II. Abdülhamit huzurunda Yanyalı el-Hâc Ömer Lütfi Efendi adlı mukarrir tarafından takdim edilen ve A'râf suresinin 31. ayetini konu alan tefsir dersidir. Hicri 1293 yılının Ramazan ayında icra edilen bu derste, Ömer Lütfi Efendi dersi takrir/tefsir ettikten sonra kendisine on sekiz tane soru yöneltilmiştir. Yöneltilen bu sorular, neredeyse tamamen dil konularına aittir.
Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Osmanlı, Huzur dersi, Ramazan.

Examples Of Lessons Of Huzur-ı Humaayuun In The Ottoman

Critical Edition Of Commentary Text With Dissection And Criticizing I

Abstract

The lessons, which have been performed in the presence of the Ottoman sultans on the exegesis of the Quran, called *Lessons of Huzur-ı Humaayuun*. The good example of these lessons was the tafseer lesson on the 31st verse of Sura al-A'raf, which presented by al-Hajj Umar Lutfi Efendi in the presence of the sultan Abdul-Hamid, the Second. In this lesson performed in the Islamic month of Ramadan in 1293, eighteen questions were directed to Umar Lutfi Efendi after he completed the presentation. All of these questions were almost related to the subjects of language.
Keywords: Qur'an, Tafseer, Ottoman, Lesson in front of the sultan, Ramadan.

Giriş

Tefsir, Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden itibaren tebliğcisi Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından yapılmaya başlanmış, zamanımıza kadar yüzyıllar boyu devam etmiş ve bugün de gerçekleştirilmektedir. Nüzulünden bu günlere kadar yapılan tefsir ameliyesi, bütün İslam dünyasınca önemsendiği gibi bahsedilen süreç içerisinde yaşamış İslam devleti yöneticileri tarafından da itibar görmüştür. Bunun en belirgin göstergelerinden biri, altı asır dört kıtada hüküm süren, en büyük İslam medeniyeti kabul edilen ve Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574) gibi seçkin müfessirler yetiştiren Osmanlı Devletinin padişahlarının huzurunda 169 yıl resmi surette icra edilmiş huzur-ı hümâyûn tefsir dersleridir.

Huzur dersleri bağlamında yapılan bu çalışma, yazılı bir eserin neşredilerek güncellenme ve muhafaza gayesine ilaveten, Osmanlı Devletinde seçkin bir konuma sahip bulunan tefsir derslerinin içeriğine -özellikle padişah

* Dr., Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (aydin.temizer@marmara.edu.tr)

huzurunda yapılmasının derse katacağı kalite de göz önüne alınarak- ve ayetlerin yorumunda ulaşılan sonuçlara bir ışık tutmayı amaçlamaktadır.

Huzur Dersleri Hakkında Genel Bilgi

Osmanlı padişahlarının huzurunda, Beydâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* adlı tefsiri esas alınarak yapılan tefsir dersleri, gerek sultanın karşısında/huzurunda yapılması ve gerekse Ramazan ayına özgü haliyle devlet ilmî teşkilatında resmiyet kazanması (1172/1758) sebebiyle *"huzur dersleri"* adıyla isimlendirilmiştir. Bu derslere *huzur-ı hümâyûn dersleri* de denilmiştir.[1]

Huzur dersleri katılımcıları, başta padişah olmak üzere,[2] dersi arz edecek mukarrir, mukarrire soru sormakla görevli muhataplar (tâlib) ve dinleyici statüsünde bulunan diğer katılımcılardan oluşuyordu. Bulara ilaveten padişah iltifat kabîlinden önemli misafirlerini derse katabiliyordu. Ayrıca, ister erkek isterse kadın olsun, derse dinleyici sıfatıyla katılacaklar hakkında padişaha bilgi verilirdi. Misafir olsun veya olmasın bütün dinleyiciler, takdim heyeti gibi dersi minderler üzerinde yerde oturarak dinlerlerdi. Aynı şekilde padişahlar da herhangi bir mazeret bulunmadığı müddetçe dersi minder üstünde oturarak dinlemişlerdir.[3]

Padişahtan sonra en önemli katılımcılar şüphesiz ki mukarrir ve muhataplardan oluşan âlimler grubudur. *Mukarrir*, dersin ilk kısmında ilgili ayet(ler)in tefsirini yapmakla (takrîr) görevli âlime verilen isimdir. *Muhatap* (tâlib) ise, *mukarrirden* sonra dersin ikinci kısmında ona konuyla ilgili soru sormakla görevli âlime denilir. Bu iki grup âlimler topluluğu *"ders takdim heyeti"* şeklinde adlandırılabilir. Her dersin mukarrir ve muhatapları farklı şahıslardan oluşurdu.[4] Mukarrirler, muhataplardan daha üst dereceye sahip idiler. Gerçekleştirilen oturumların mukarrir ve muhatapları arasında da derece farkı bulunmakta, önceki oturumların mukarrir ve muhatapları sonraki oturumlardaki emsallerine göre daha kıdemli âlimlerden oluşmaktaydı.

1 Tayyarzâde Atâ, *Osmanlı Saray tarihi=Tarih-i Enderun*, (hzr. Mehmet Arslan) İstanbul: Kitabevi 2010, I, 314; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 4. bs. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı 1993, I, 860.

2 Resmi *huzur derslerinin* Sultan III. Mustafa döneminde, 1172/1758 yılında başladığı ve 1341/1922'de hilafetin kaldırılmasına kadar devam ettiği göz önüne alınırsa; bu derslere tarihi sırayla, Sultan III. Mustafa, Sultan I. Abdülhamit, Sultan III. Selim, Sultan IV. Mustafa, Sultan II. Mahmut, Sultan Abdülmecid, Sultan I. Abdülaziz, Sultan V. Murat, Sultan II. Abdülhamit, Sultan V. Mehmet, Sultan VI. Mehmet adlı padişahlar ve halife Abdülmecit Efendi'nin katıldıkları söylenebilir.

3 Halit Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi=Son Hatıralar*, İstanbul: Özgür Yayınları 2003, s. 431; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965, s. 219.

4 Çeşmizade Mustafa Reşid, *Çeşmizade Tarihi=Vâsıf Tarihinin Kaynakları II*, (haz. Bekir Kütükoğlu) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1959, s. 14.

Ders oturumlarında öncelik sırasını belirlemede ruûstaki[5] kıdem dikkate alınmaktaydı.[6]

Takdim heyetine yapılacak tayinler, şeyhülislamın teklifi ve padişahın onayı ile gerçekleştirilmekteydi.[7] İster şeyhülislam isterse padişah, gerekli özellikleri taşımayan bir kimseyi mukarrir veya muhatap olarak tayin edemez; istenen niteliklere sahip bulunmayan birisine padişahın ders takrîr ettirmesi, o kimseye sürekli mukarrirlik niteliği kazandırmazdı.[8]

Her iki sınıf âlimin taşıması gereken özellikler; İstanbul ruûsuna sahip bulunmaları ve İstanbul'da ikamet etmeleri, fazla miktarda öğrenciye ileri derece dersler veriyor olmaları, gerek uzmanlık alanı gerekse kişiliğinin olgunluğu bakımından meşhur olmaları şeklinde özetlenebilir.[9]

Bir oturumun mukarrirliği boşaldığı zaman sonrasındaki oturumun mukarriri oraya tayin edilir; bu durum son oturum için söz konusu olunca, ilgili vazifeye ilk oturumun baş muhatabı getirilirdi. Bu doğrultuda, önceki oturumların boşalan mukarrir veya muhataplıklarına sonraki oturumların mukarrir veya muhatapları tayin edilir, gerekli özellikleri taşısa bile dışardan kimse alınmazdı. Bu usulün uygulanmasına rağmen hâlâ doldurulamayan vazifeler için ise yeniden seçim ve tayin yapılırdı. Mukarrir herhangi bir sebeple Ramazan'da dersini takrîr edemeyecekse, yerine şeyhülislamın teklifi ve padişahın onayı ile gerekli özellikleri taşıyan bir kimse sadece o yıl için tayin edilirdi.[10]

Dersin resmen kabul edildiği 1172/1758 yılında, 1'i *mukarrir* 5'i *muhatap* olmak üzere toplam 6 kişi tarafından padişaha takdim edilen *huzur dersleri*, 1189 yılına kadar aynı sayıda takdim heyetiyle devam etmiş; bu yıldan itibaren kişi sayısı 1'i *mukarrir* olmak üzere sırasıyla 8, 12, 13 ve 14'e kadar ulaşmış; Sultan II. Abdülhamit dönemi 1293 yılında 15'e ve 1316 Ramazan'ında 16'ya kadar çıkmıştır. Halife Abdülmecit Efendi zamanında yapılan son huzur derslerinde de 16 sayısı korunmuştur.[11]

5 Ruûs: Osmanlı ilmiye teşkilatında göreve başlama işlemi için gerekli belgeye verilen ad. Medrese tahsilini tamamlayarak mülâzim olup, yedi senelik mülâzemet süresini tamamlayanlar, şeyhülislamın da bulunduğu *ruûs* (yeterlik) imtihanına girer, başarırlarsa *ruûs* alırlardı. (Recep Ahıshalı, "Ruûs", *DİA. (Diyanet İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 2008, XXXV, 272; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, 21. bs. Ankara: Aydın Kitabevi 2004, s. 902)

6 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 862.

7 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 217; Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA. (Diyanet İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 1998, XVIII, 442.

8 Ebu'l-Ulâ Mardin, *Huzur Dersleri*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası 1956, I, 92, 101-103.

9 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 89-99; İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA.*, XVIII, 442.

10 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 92, 93, 104.

11 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 84, 88; Ayrıca bkz. İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA.*, XVIII, 442.

Mukarririn dersi takdim etmesinden sonra dersin münâzara kısmı başlar, bu kısımda derse muhatap olarak katılanlar, mukarrire cevaplaması için sorular yöneltirlerdi. Bu bölümde, kendilerini ispatlamak isteyen bazı muhatapların mukarrire gereksiz sorular sordukları, terbiye dışına çıkarak şiddetli tartışmalara girdikleri zikredilmekte; bununla ilgili olarak, 1176/1762 senesinde Tatar Ali Efendi adlı bir muhatabın, mukarrir Abdülmü'min Efendi'ye ahlaki sınırları aşarak dil uzattığı ve bu sebeple Bozcaada'ya sürgün edildiği;[12] 1215/1800 Ramazan'ında da benzer bir durumun yaşanması sebebiyle Sultan III. Selim'in dersi ertelediği ve edep sınırlarını aşan üç muhatabın huzur dersi görevlerine son verildiği kaydedilmektedir.[13]

Değişik yılların Ramazan aylarında 8, 9, 10, 11, 12, 13, 15 veya 18 gibi farklı sayıda oturumlarla icra edilen *huzur dersleri*, 1180/1766 senesinde 19 oturum sayısına ulaşmış,[14] 1189/1775'de alınan bir kararla toplam sayıda azaltmaya gidilmiş ve bu sayı 8 ile sınırlandırılmıştır. Bu yıldan itibaren her Ramazan'da 8 oturumla (*mutad meclis*) devam eden *huzur dersleri*, 1200/1785 senesinden itibaren, muhataplarını mukarrir seviyesindeki kişilerin oluşturduğu bir heyetin takdimiyle icra edilen bir dersin daha ilavesiyle (*dokuzuncu mukarrirler meclisi*) toplamda 9 oturum sayısına ulaşmıştır.[15] 9. oturumun, boş bulunan mukarrirliklere tayin amacıyla yapılan bir çeşit imtihan niteliği taşıması muhtemeldir. Zira bu oturumlarda henüz mukarrirlik seviyesini elde etmemiş âlimlerin de (muhatap) dersi takrîr ettikleri gözlemlenmektedir. Mukarrirler oturumu resmi sayılmamış, derse dışarıdan müderrisler de katılabilmişler, bu ders için biniş merasimi[16] yapılmamış ve dersin katılımcıları huzura ayrıca kabul edilip kendilerine izzet ve ikramlarda bulunulmuştur.[17]

Sayıları 8 oturumda sabitlendikten sonra cumaları hariç Ramazanın ilk on günü icra edilmeye başlanan[18] *huzur dersleri*, zabıtname kayıtlarından

12 Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi tarihi=Mür'i't-tevarih*, (haz. M. Münir Aktepe) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1976, II-A, 56.

13 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, 2. bs. Dersaâdet: Matbaa-i Osmaniye 1309, VII, 101-102; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 217.

14 Çeşmizade, *Çeşmizade Tarihi*, s. 14.

15 Atâ, *Osmanlı Saray tarihi*, I, 314; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 216; Ayrıca kimi zaman, bu derslere yüksek ilminden dolayı iştirak eden âlimlerin katıldığı bir onuncu oturum da (*sudûr meclisleri*) yapılmıştır. (Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 88)

16 Padişahların bir yerden diğer yere giderken ata binmeleri durumunda yapılan merasimdir. (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 235)

17 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 69-70, 84-85, 189-190.

18 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 216.

anlaşıldığına göre, öğle ile ikindi vakitleri arasında yapılmış, padişah ikindi namazından sonra harem dairesine geçmiştir.[19]

Çoğunluğu Topkapı Sarayı olmak üzere, Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında da gerçekleştirilen *huzur derslerinin* yapılacağı mekân[20] padişah tarafından belirlenirdi. Bu mekân, zülvecheyn sofası, sepetçiler kasrı, sarık odası, ağa bahçesi, sofa ve divanhane gibi sarayın değişik bölümlerinden biri olurdu. Dersin yapıldığı yerde padişah, sağ tarafında mukarrir ve mukarririn yanından başlayarak yarım daire olacak şekilde muhataplar otururlardı. Mukarrir ve muhatapların önünde rahleler bulunurdu.[21]

Sultan II. Abdülhamit devrinin (1292-1326) ortalarına kadar ilim dili Arapça ile icra edilen bu dersler,[22] 1315 Ramazan'ından itibaren, derslerden daha çok kimsenin faydalanması için gelen bir emir doğrultusunda, bazı mukarrirlerce Türkçe birer nüsha şeklinde tedvin edilmiştir.[23]

Bir Ramazan ayında derslerde hangi sure ve ayetinin işleneceği 2-3 ay önceden mukarrirlere tebliğ edilir, Şaban ayının 15'inde de mukarrirlerin derslerinde bulunacak muhataplar bildirilir ve muhatapların hazırlanmaları istenirdi.[24] Mukarrir ve muhataplar, oturumdan önce kendi aralarında ders konusu hakkında münazara yapamazlardı.[25] Zira dersin takrîrinden önce gizlilik, ders sırasında ise alenîlik esastı. Mukarrir ders sonunda bir dua yapardı. Bu duanın zamanı kendisine nazikçe ve kimsenin anlamayacağı tarzda belli edilirdi.

1172/1758 yılında Sultan III. Mustafa'nın emriyle Osmanlı Devleti teşkilatında ilmi meclislerden biri olarak resmen kabul edilen *huzur dersleri*, 1342/1923 senesinde Osmanlı Devletinin yıkılışına, yani halifeliğin kaldırılmasına kadar, iki asra yaklaşan uzun bir zaman devam etmiştir.[26] Burada "acaba söz konusu tarihten önceleri Osmanlı'da padişahın katıldığı tefsir dersleri yok muydu?" şeklinde bir soru akla gelebilir. Bu soruya olumlu cevap verebiliriz. Zira *huzur derslerinin* kurucusu kabul edilen Sultan III.

19 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 862; Krş. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 221; Derslerin ikindi namazından sonra yapıldığı hk. bkz. Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, s. 431.

20 Huzur derslerinin yapıldığı mekânlar hakkında geniş bilgi için bkz. Ömer Kara, "İslam Geleneğinde Ümerâ Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası=Huzur Dersleri", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi 2013, s. 324.

21 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 219, 221; İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA.*, XVIII, 442.

22 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VII, 102.

23 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 862.

24 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 862; Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 93, 96.

25 Krş. Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 93; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 221.

26 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 5, 62.

Mustafa'nın, babası Sultan III. Ahmet'le birlikte katıldıkları, enişte si Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın konağında yapılan tefsir dersleri[27] bunun bir göstergesidir.[28] Diğer yandan, *huzur derslerinin* resmen kabulünden önce -sarayda çalışan sır kâtiplerinin vukuat zabıtnamelerinde geçtiği üzere- Sultan III. Osman'ın huzurunda icra edilen tefsir dersi de bu göstergeyi destekleyen bir hadisedir.[29] Ancak, *huzur dersleri* diye adlandırılan tefsir dersleri, diğer tefsir derslerinden belli yönleriyle ayrılmaktadır. Ayırt edici özellikler aşağıdaki şekilde özetlenebilir.

1) *Huzur dersleri* Ramazan ayı ile sınırlı iken, diğer tefsir derslerinde böyle bir zaman sınırlaması bulunmamaktadır.[30] 2) Huzur derslerinde ders takrîrine ilaveten soru-cevaplı münazara da yapılırken, diğer tefsir derslerinde sadece mukarrir dersi sunmuş ve bunun haricinde herhangi bir münazara yapılmamıştır.[31] Bu doğrultuda huzur derslerinde muhataplar da mukarriler gibi vazifeli olmuş, dersin kalitesini artıracak sorular sormakla yükümlü tutulmuşlardır.[32] 3) Huzur dersleri, gerek takrîr gerekse soru-cevap kısımlarında, söz ve fikir serbestliği içermesiyle temayüz eder.[33] Nitekim Sultan III. Selim döneminde, mukarrir ve muhatapların ders çerçevesinde düşüncelerini açıkça ifade edebilecekleri önceden padişah tarafından bildirilmiş, bu teminat sebebiyle bazen küstahça yapılan eleştiriler bile affedilmiştir.[34] 4) Huzur dersleri, padişahlar tarafından resmi görevlerin yapıldığı mekânlarda biniş merasimiyle gerçekleştirilirken, diğer tefsir dersleri padişah tarafından belirlenen herhangi bir saray mekânında merasim olmaksızın da icra edilmiştir. Biniş merasiminin yapılmadığı günlerde takrîr edilecek huzur dersinin icra edilmemesi, bu derslerin resmi niteliğinin bir göstergesi

27 Çelebizade Asım Efendi, *Tarih-i Çelebizade* (*Tarih-i Raşid* içinde), İstanbul: Matbaa-i Âmire 1865, VI, 131-132.

28 Sultan III. Mustafa'nın, *huzur derslerini* resmen yaptırmaya başlaması, enişte si Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın konağında yapılan tefsir derslerinden etkilenmiş olmasına bağlanabileceği gibi, kendinin İslam dinin temel kaynağı olan Kur'ân ve tefsirine olan ilgisinin fazlalığına da dayandırılabilir. (Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 62); Huzur derslerinin, âlimleri sultana ve dolayısıyla resmi politik hayatın merkezine yakınlaştırdığı, toplumda etkin olan medreseler ile padişahın bağını kuvvetlendirdiği, Osmanlı kadı ve müderrislerinin idari yapı tarafından gözlemlenmelerine fırsat sunduğu, altın çağın (18. yüzyıl öncesi yükselme dönemi) nüfuzunu sağlama yolunda padişahlar için etkin bir strateji niteliği taşıdığı yorumları dikkat çekici ve tetkik edilmesi gereken değerlendirmelerdir. Madeline C. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması=Klasik Dönem Sonrası 1600-1800 (The politics of piety: the Ottoman ulema in the postclassical age 1600-1800)*, (trc. Mehmet Faruk Özçınar) Ankara: Birleşik Yayınevi 2008, s. 242-249; Ayrıca bkz. İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA.*, XVIII, 441.

29 Atâ, *Osmanlı Saray tarihi*, I, 313; krş. Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 63.

30 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 215.

31 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 215.

32 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 16-17.

33 Atâ, *Osmanlı Saray tarihi*, I, 314.

34 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 25.

mahiyetindedir.[35] 5) Huzur derslerinin Ramazan'da en az sekiz defa yapılması gerekli iken, diğer tefsir dersleri için böyle bir zorunluluk mevzubahis değildir. 6) Huzur derslerinde, 1200/1785 senesinde başlanan Fatiha suresinden itibaren Kur'ân'daki sure sırası takip edilirken, diğer tefsir derslerinde böyle bir sıra takip edilmemiştir.[36]

İlk huzur dersi, Sultan III. Mustafa'nın huzurunda 1172/1758 yılı Ramazan/Mayıs ayının 18/15'ine tekabül eden salı gününde, görevli altı âlim tarafından icra edilmiştir. Nisâ suresinin (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَى بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَى أَنْ تَعْدِلُوا وَإِنْ تَلْوُوا أَوْ تُعْرِضُوا فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا) *"Ey iman edenler! İster kendiniz, ister anne-babanız, isterse akrabalarınız aleyhine olsun, bütün işlerinizde var gücünüzle adaleti gözeterek Allah için şahitlik yapan insanlar olun. Haklarında şahitlik yaptıklarınız zengin de olsalar fakir de olsalar Allah her ikisine sizden daha yakındır. Onun için, sakın adaletten ayrılıp nefsinizin arzusuna uymayın. Eğer dilinizi eğip bükerek gerçeği olduğu gibi söylemekten çekinir veya büsbütün şahitlikten kaçarsanız, iyi bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır."*[37] ayetinin takrîr edildiği bu derse; mukarrir olarak fetva emini Ebubekir Efendi, muhatap (tâlib) sıfatıyla da müderris Nebil Muhammed Efendi, saray hocası Hâmidî Muhammed Efendi, şeyhülislam müfettişi İdris Efendi, müzellef Muhammed Efendi ve Konyalı İsmail Efendi katılmıştır.[38]

Son ders, Halife Abdülmecit Efendi'nin huzurunda 1341/1922 Ramazan'ında icra edilmiş olup, bu derste Nahl suresinin, (قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَأَتَى اللَّهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ مِنْ فَوْقِهِمْ وَأَتَاهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ) *"Onlardan öncekiler de peygamberler için tuzaklar kurmuşlardı. Ama neticede Allah onların binalarını temellerinden yıktı ve üstlerindeki tavan tepelerine çöktü. Ve bu azap onlara fark edemedikleri bir yerden geldi."*[39] ayeti takrîr edilmiştir. Bu derse mukarrir olarak İstanbullu İbrahim Ethem Efendi, muhatap sıfatıyla da Kalecikli Muhammed Zühtü Efendi, Silifkeli Muhammed Emin Efendi, Kalkandereli Hurşit Efendi, Arhovalı Muhammed Şemseddin Efendi, Ardanoşlu Süleyman Sami Efendi, İskilipli Muhammed Atıf Efendi, Hadımlı Musa Kâzım Efendi, Kütahyalı Osman Efendi, Şamlı Hafız Reşit Efendi, Karahisarlı Kamil Efendi, İstanbullu Hafız Tevfik Efendi, Bafralı Ahmet Hamdi Efendi, İstanbullu Vehbi Efendi ve Kulalı Hafız Emin Efendi katılmışlardır.[40]

35 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 17; Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 216.

36 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 18.

37 Nisâ, 4/135.

38 Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, 861; İpşirli, "Huzur Dersleri", *DİA.*, XVIII, 442.

39 Nahl, 16/26.

40 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 83, 606.

1172/1758'deki ilk huzur dersinde Nisâ suresinin 135. ayetinin takrîr edilmesi, daha sonraları 1180/1766 yılında Bakara suresinin başlarından bazı ayetlerin tefsirinin yapılması, 1180-1192 yılları arasında İsrâ suresinin tefsirinin tamamlanarak 1193 yılında Fetih suresinin tefsirine geçilmesi, Fetih suresinin tefsirinin 1193-1198 seneleri arasında bitirilerek 1199 yılında Saf suresinin 13. ayetinden tefsire devam edilmesi,[41] 1172-1200 yılları arasında yapılan derslerde belirli bir sıranın takip edilmediği, içinde bulunulan zaman ve şartlara göre belirlenen ayetlerin takrîr edildiği sonucunu ortaya koymaktadır.

1200/1785 tarihine gelindiğinde ise, derslere Fâtiha suresinden başlanıp, Mushaf sırasının takip edilmesi kararlaştırılmış ve son *huzur dersine* kadar bu karara uyulmuştur.[42] Aşağıdaki tabloda, yapılan derslerin yıllara göre dağılımı, tespit edilebildiği ölçüde verilmiştir.

Mushaf'taki Sıra Takip Edilerek Yapılan Resmî *Huzur Derslerinin* Yıllara Dağılımını Gösteren Tablo

Dersin Yapıldığı Yıl	**Tefsiri Yapılan Sure-Ayet**
1200	Fâtiha, 1-5
1201-1205	Bakara, 1-39
1206-1210	Bakara, 40-91
1210-1215	Bakara, 91-134
1215-1251	Bakara, 135-286, Âl-i İmrân, 1-200
1251-1266	Nisâ, 1-176
1266-1293	Mâide, 1-120, En'âm, 1-165, A'râf, 1-31
1293-1315	A'râf, 32-206, Enfâl, 1-75, Tevbe, 1-50
1315-1326	Tevbe, 50-129
1326-1329	Yûnus, 1-109, Hûd, 1-51
1329-1341	Hûd, 51-123, Yûsuf, 1-111, Ra'd, 1-43, İbrahim, 1-52, Hicr, 1-99, Nahl, 1-26.

Netice itibariyle 1172 tarihi Ramazan ayında resmen başlayan huzur dersleri yaklaşık 169 yıl devam etmiş, 1341 Ramazanında sona ermiştir. Huzur derslerinde Mushaf sırasının takip edilmesinin kararlaştırıldığı 1200 senesinden önce yapılan dersler (1172-1200 arası) hariç tutulacak olursa;

41 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 67-72.
42 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 72-83.

yaklaşık 140 yıllık bir zaman zarfında 14. cüzün ortalarına kadar gelinebilmesi, bu kadar sürede Kur'ân tefsirinin bütünüyle takrîr edilememesi, sebepleri açısından üzerinde düşünülmesi gereken bir konudur.

İki asır boyunca Osmanlı Devletinin irfan merkezi İstanbul'da Ramazan aylarında icra edilen *huzur dersleri*, yüksek ilim sahiplerinin ilgi odağı olmuş,[43] derslerde padişah huzurunda varılan neticeler her ilim sahibini ilgilendirmiştir. Çünkü bu derslerde, tefsiri yapılan ayet hakkında o zamanda varılabilecek en geçerli yoruma ulaşıldığı kabul edilmiştir. Zira dönemin uzman âlimlerince uzun süre büyük gayretlerle araştırma ve tartışma süzgecinden geçirilerek hazırlanan *huzur dersleri*, padişah huzurunda dersin takrîrine/sunumuna ilaveten ayrıca soru-cevap faslını da içermekteydi. Neşredilen dersin içeriğinden de anlaşılacağı üzere soru-cevap faslının oldukça çetin olduğu görülmektedir. Bir yandan dersin ilmi kalitesini artıran bu durum, diğer yandan maalesef daha geniş kitlelere hitap etme özelliğini zayıflatmıştır. O sebepten dolayı, daha geniş kitlelere fayda sağlaması amacıyla derslerin Türkçeye tercümesine dair Sultan II. Abdülhamit tarafından verilen fermân, sadece takrîr kısmı için uygulanmış, münâzara kısmı tercüme edilmemiştir. Makalenin metin başlığı altında neşredilen ders örneği bu hususu açıkça ortaya koymaktadır.

Huzur derslerine dair buraya kadar verilen malumattan sonra, bu derslere dair neşredilecek örneğe geçmeden, dersi takdim eden mukarrir hakkında bir takım bilgilere yer verilecektir.

Yanyalı Hacı Ömer Lütfi Efendi

Tenkitli neşri yapılan huzur ders(ler)i, mukarrir Yanyalı Ömer Lütfi Efendi tarafından huzur-ı şâhânede takrir edilmiştir. İlmiye sınıfından müderris olan Ömer Efendi hakkında ne yazık ki kaynaklarda pek malumat yer almamaktadır.[44] Buna rağmen, yapılan araştırmalar sonucu elde edilen bilgiler -az da olsa- bu başlık altında yazılmıştır.

Günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Yanya[45] vilayetine mensup bulunan ve Arnavut asıllı olan[46] Hacı Ömer Lütfi Efendi, Osmanlı

43 Atâ, *Osmanlı Saray Tarihi*, I, 314.

44 Ebu'l-Ulâ Mardin'in *Huzur Dersleri*, Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî'si*, Sadık Albayrak'ın *Son Devir Osmanlı Uleması* adlı eseri, Hümeyra Zerdeci'nin *Osmanlı Ulema Biyografilerinin Arşiv Kaynakları*, Bursalı Mehmet Tahir Efendi'nin *Osmanlı Müellifleri*, İlhan Apak'ın *İslam Âlimleri Ansiklopedisi* bu kaynakların önde gelenleridir.

45 Yanya hakkında geniş bilgi için bkz. İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, 2. bs. İstanbul: Sebil Yayınevi 1994, s. 41. Ayrıca Yanya vilayetiyle ilgili kayıtlar hk. bkz. *Yanya Vilayet Salnâmeleri*, Yanya 1871-1901.

46 Yanyalı, Ömer Lütfi Efendi, "1293 Ramazanı Huzur-ı Şâhâne'de Takrîr Edilen Tefsir Dersi", (nşr. Ebu'r-Rızâ zâde Rızâ), *Mekârim-i Ahlâk Dergisi*, İstanbul 1906, sa. 5, s. 35.

Devletinin yetiştirdiği değerli âlimlerden birisidir. Ömer Efendi, hazine koğuşunda hadis-i şerif hocalığı, huzur dersi muhatap ve mukarrirliği, Medine-i Münevvere'de Medrese-i Celîle-i Mahmûdiye müderrisliği yapmıştır.[47]

Ömer Lütfi Efendi, huzur derslerinde 1282/1865-1293/1876 yılları arasında muhatap, 1293/1876-1298/1880 yılları arasında da mukarrir olarak görev almıştır. Daha sonra 1299/1881'de Mahmudiye müderrisliğine tayin edilerek mukarrirlikten ayrılmıştır.[48] Bu tespiti yapan Ebu'l-Ulâ Mardin, Ömer Lütfi Efendi'nin 1294 yılında mukarrirliğe tayin edildiğini kaydetmektedir. Ancak Ömer Lütfi Efendi'nin takrîr ettiği ve bizim tenkitli neşrini yaptığımız derslerin ilki 1293 senesinde icra edilmiştir. Bu da bizi, Ömer Efendi'nin 1294'te değil, 1293 senesinde mukarrirliğe terfi ettiği sonucuna götürmektedir. Ancak Mardin'in söz konusu tespiti, 1293'de Ömer Efendi'nin ders takrir ettiği oturum mukarrirler meclisi kabul edilirse doğru olabilir. Çünkü dokuzuncu ve son oturum mahiyetindeki mukarrirler meclisi, muhataplar arasından mukarrir seçme amacını da taşıyabiliyordu.

Ömer Lütfi Efendi huzur dersleri görevine, *iptidâ-i dâhil* rütbesi[49] ve muhataplık sıfatıyla 1282 yılı Ramazanının son resmi dersine (sekizinci oturum) katılarak başlamıştır. Onun bu derslere katılım süreci, aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.[50]

Katılım Yılı	Oturum Sırası	Görevi	İlmî Derecesi
1282	8	Muhatap	İptidâ-i Dâhil Rütbesi
1283	7	Muhatap	İptidâ-i Dâhil Rütbesi
1284	7	Muhatap	Hareket-i Dâhil Rütbesi
1285	6	Muhatap	Hareket-i Dâhil Rütbesi
1286	4	Muhatap	İptidâ-i Altmışlı Rütbesi
1287	4	Muhatap	Hareket-i Altmışlı Rütbesi
1288, 1289	4	Muhatap	Mûsıla-i Süleymaniye Rütbesi

47 Yanyalı, Hacı Ömer Lütfi Efendi, *Huzur Dersleri*, Topkapı Sarayı Ktp. III. Ahmed kitaplığı, nr. 3525, vr. 1a.

48 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 114, 142, IIII, 863.

49 Osmanlıda ilmiye rütbeleri (müderrislik dereceleri) 17. asırda düzenlenmiş, daha sonra ihtiyaca göre bazı değişikliklere uğramıştır. Bu dereceler aşağıdan başlayarak şöyle sıralanır: 1. İptida-i hariç, 2. Hareket-i hariç, 3. İptida-i dâhil, 4. Hareket-i dâhil, 5. Mûsıla-i sahn, 6. Sahn-ı seman, 7. İptida-i altmışlı, 8. Hareket-i altmışlı, 9. Mûsıla-i Süleymaniye, 10. Hâmise-i Süleymaniye, 11. Süleymaniye 12. Dârü'l-hadîs. (Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 271-272)

50 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 392, 395, 399, 403, 405, 409, 412, 416, 420, 423, 426.

1290	3	Muhatap	Hâmise-i Süleymaniye Rütbesi
1291	2	Muhatap	Hâmise-i Süleymaniye Rütbesi
1292	1	Muhatap	Hâmise-i Süleymaniye Rütbesi
1293-1298	-	Mukarrir	Süleymaniye Rütbesi

Görüldüğü gibi onun muhataplık görevindeki derecesi her yıl, ya oturum önceliği ya da ilmî rütbesi bakımından artmış; 1293 senesinde mukarrir olarak atanmıştır. Ömer Lütfi Efendi, mukarrirlik görevini 1293'den 1299'a kadar altı yıl boyunca *Süleymaniye* rütbesiyle devam ettirmiş, sonrasında Mahmudiye müderrisliğine tayin edilerek huzur dersleri görevinden ayrılmıştır.

Ebu'l-Ulâ Mardin, Ömer Efendi'nin ruûs derecesinin 1295 senesinde *Süleymaniye* olarak tespit edildiğini ifade etmekte,[51] ancak 1293 yılından itibaren rütbesini *Süleymaniye* olarak zikretmektedir.[52] Söz konusu rütbenin 1291 ve 1292 senelerinde *hâmise-i Süleymaniye* olduğu ve Ömer Efendi'nin ilmi rütbesinin düzenli olarak yükseldiği göz önüne alınırsa, onun ilmi derecesinin 1293'te *Süleymaniye* olduğunu söylemek daha isabetli olacaktır.

Tayin sebebiyle mukarrirlikten 1299'da ayrılan Ömer Efendi, son olarak Medine-i Münevvere'deki Mahmudiye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiş, bundan birkaç sene sonra orada vefat etmiştir.[53]

Yazmalar Hakkında Genel Bilgiler

Neşredilmesi tasarlanan *Huzur-ı Hümâyûn Ders Örnekleri*, 1293-1298 yılları arasında takdim edilen toplam altı dersten oluşmaktadır. Makale ölçülerine riayet sebebiyle bu makalede ilk dersin, sonraki makalelerde ise bir veya iki dersin neşri öngörülmektedir.

Söz konusu derslerin metni tesis edilirken iki yazma nüshaya müracaat edilmiştir. Bunlardan birincisi Topkapı Sarayı Müzesi III. Ahmet Kitaplığı 3525 numarada bulunan yazma,[54] ikincisi Süleymaniye Kütüphanesi Tırno-

51 Mardin, *Huzur Dersleri*, IIII, 863.

52 Mardin, *Huzur Dersleri*, I, 430, 434, 438.

53 Yanyalı, "1293 Ramazanı Huzur-ı Şâhâne'de Takrîr Edilen Tefsir Dersi", *Mekârim-i Ahlâk Dergisi*, sa. 5, s. 35.

54 İlgili yazmada, Topkapı Sarayı Tahrîr Komisyonunun şu notu yer almaktadır: "Medine-i Münevvere'de Medrese-i Celîle-i Mahmûdiye müderrisi Yanyavî el-Hâc Ömer Lütfi Efendi hazretlerinin hazine koğuşunda hadis-i şerif hocası iken hicri 1293 senesinden 1298 senesine kadar huzur-ı hümâyûnda takrîr buyurmuş oldukları altı senelik (ilgili notta "sekiz senelik" ifadesi var ama doğrusu "altı senelik" tir.) dersin bir sureti enderûn-ı hümâyûn kütüphanesine vakfen ihdâ olunmuştur. (Yanyalı, *Huzur Dersleri*, Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmed Kitaplığı, nr. 3525, 1a)

valı bölümü 262 numarada yer alan yazma nüshadır. Bu ikisinden Topkapı nüshası, metin tesisinde esas alınmış ve neşirdeki varak numaraları Topkapı'nın ilk harfi "**T**" ile belirtilerek verilmiştir.

Müstensihi bilinmemekle beraber 1298 yılında hurde nesta'lîk (ta'lîk) yazı stili ile istinsah edilen Topkapı nüshası 54 varaktan oluşmaktadır. Her sayfa 19 satırdan müteşekkildir. Dersin takrir ve münazara bölümleri kırmızı mürekkeple yazılan başlıklarla birbirinden ayrılmıştır. Metin içerisinde geçen ayet ve hadisler, ya kırmızı mürekkeple yazılmış ya da üst tarafları yine aynı mürekkeple çizilmiştir. Münazara bölümlerindeki soru ve cevap numaraları da kırmızı mürekkeple istinsah edilmiştir.

59 varaktan[55] oluşan Süleymaniye nüshası ise, Medine'de 1313 senesinde müstensih Fethullah tarafından hurde nesta'lîk (ta'lîk) yazı stili ile kaleme alınmıştır. Bu nüshada da her sayfa 19 satırdan oluşmakta, dersin takrir ve münazara bölümleri kırmızı başlıklarla birbirinden ayrılmaktadır. Metin içerisinde geçen ayet ve hadislerin üst tarafları kırmızı çizgiyle işaretlenmiştir. Topkapı nüshasında olduğu gibi dersin münazara bölümünde soru ve cevap numaraları kırmızı mürekkeple istinsah edilmiştir.

Bahsi geçen iki nüshanın istinsah bilgileri ve Hacı Ömer Lütfi Efendi'nin hayatına dair malumat bir arada mütalaa edilirse; Topkapı nüshasının, müellif mukarrirlik görevinde bulunurken, Süleymaniye nüshasının da Medine'de Mahmudiye Medresesi müderrisliği yaparken istinsah edilmiş olduğu sonucuna ulaşılabilir. Ayrıca, söz konusu yazmalardan Topkapı nüshasının hat tarzının ilmiye sınıfının yazısını andırması göz önüne alındığında, bu nüshayı Hacı Ömer Efendi'nin bizzat kendisinin yazmış olabileceği de düşünülebilir.

Metne Dair Değerlendirmeler

Neşredilen metnin tenkidi, neşir üzerinde işlenen dipnotlarla yapılmıştır. Dolayısıyla bu başlık altında metin tahliline yer verilecektir.

Takrîr Kısmının Tahlili

Metinde, hem ibadette hem de normal hayatta giyim-kuşam ve yemeiçmeye dair ölçüyü belirleyen, bu bakımdan gerek bireysel gerekse sosyal açıdan önemli olan A'râf suresinin 31. ayeti tefsir edilmiştir. Söz konusu tefsir yapılırken, tefsirin tutarlılığının parametrelerini konu edinen Kur'ân ilimlerinden bazılarına müracaat edilmiştir. Bunlar, nüzûl sebebi, ayetler

55 Yazmanın 57, 58, 59 numaralı varakları boştur.

arası münasebet, Arap diline ait veriler (Lügatü'l-Kur'ân), Kur'ân'ın sünnetle tefsiri ve tarihi olaylardır.

Öncelikle ayetin sebeb-i nüzulünden bahsedilmiş; Benî Âmir kabilesinin hac ibadeti esnasında Ka'be'yi çıplak tavaf ettikleri ve bazı yiyecekleri kendilerine haram kıldıkları, bunu gören bir kısım müminlerin Hz. Peygamber'e müracaat ederek benzer bir hürmeti hac ibadetine gösterme izni istedikleri ve bu hadiseler üzerine A'râf suresinin 31. ayetinin vahyolunduğu zikredilmiştir.[56] Mukarrir, sebeb-i nüzûlü sadece zikretmekle yetinmemiş, dersin ilerleyen kısmında sebeb-i nüzûle tekrar müracaat etmiştir.

Daha sonra, tefsiri yapılan ayetin, öncesindeki 29. ayetle münasebeti üzerinde durulmuş; 29. ayette müminlere adaletle yaşama ve namaz kılmanın emrolunduğu, 31. ayette ise namazda sıhhatin sağlanması için gerekli yerlerin elbise ile örtülmesi ve yaşamda adaletin sağlanması için vücudun elbise ve yiyecek-içecekle muhafazasının emredildiği vurgulanmıştır.[57]

Üçüncü olarak, ayetin lafzının tefsirine geçilmiş; *"Ey! Âdemoğulları!"* hitabındaki muhatapların, bir görüşe göre sadece müminler, diğer görüşe göre de bütün insanlar (mümin, ehl-i kitap, müşrik) olduğu belirtilmiştir. Bu aşamada ayrıca, dilbilimine ait veriler kullanılarak, *ziynet* lafzının, elbisenin en güzel ve en iyisine işaret ettiği, böyle giyinmenin sünnet olduğu dile getirilmiştir.[58]

Dördüncü olarak, ilgili ayetin *"İsraf etmeden yiyin ve için"* kısmı tefsir edilirken, Abdullah b. Abbas'ın Hz. Peygamber'den rivayet ettiği hadis ile -bir başka hadisle bağlantılı olarak- raşit halifelerin yaşamları/davranışlarından faydalanılmış; giyim kuşamda İslami olmayan ve küfür ehline benzeten giysiler kullanmanın israf çerçevesine girdiği anlatılmıştır. Bu bağlamda mevzubahis şer'î ölçü, güncel olaylarla ilişkilendirilmiş ve başta padişah olmak üzere her bireye imkânı elverdiği ölçüde, şapka ve zünnar gibi İslami olmayan giysileri yasaklamaları tavsiye edilmiştir.[59]

Beşinci aşamada, ayette geçen israfın tefsiri çerçevesinde; Kur'ân-ı Kerîm'in kullara faydalı bütün bilgileri, hatta tıbbı dahi içerdiği ve tıp bilgisinin ümmî olan Hz. Peygamber'e ihsân-ı İlâhî kabilinden vahyolunduğu tarihi bir olay eşliğinde anlatılmıştır. Bu olayda, İbn Vâkıd'ın (ö. 207/823) gayr-i müslim bir hekime cevap verirken; Kur'ân'da tıbba dair bilgilerin bulunduğunu örneklendirme sadedinde *"İsraf etmeyerek, yiyin ve için"* ayetini söylediği; benzer bilgilere Hz. Peygamber'in sahip bulunduğunu anlatırken

56 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, T2b-T3a.
57 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, T3a.
58 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, T3b.
59 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, T3b-T4b.

de, *"Mide hastalıkların barınağı, perhiz ise bütün ilaçların başıdır…"* sözünü[60] dile getirdiği zikredilmiştir.[61]

Dersin takrir kısmının son aşamasına gelince, başta padişah olmak üzere bütün müminlere dua edilmiş ve sunumun birinci kısmı sonlandırılmıştır.[62]

Yukarıda özetlediğimiz şekilde takrir edilen A'râf suresinin 31. ayeti, yorumlanırken, Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsirine maalesef müracaat edilmemiştir. Hâlbuki Kur'ân tefsirinde ilk ve en önemli diyebileceğimiz husus Kur'ân'ın yine kendisiyle tefsiridir. Bu bağlamda örneğin, ilgili ayetin *"Ey Âdemoğulları"* ifadesiyle bağlantılı olarak A'râf 7/26, 27, 35 ve Yâsîn 36/60 ayetleri; *"İsraf etmeden yiyin ve için"* kısmıyla ilişkili olarak da En'âm 6/141, İsrâ 17/26 ve Furkân 25/67 ayetleri dile getirilebilirdi.

Münazara Kısmının Tahlili

Dersin soru-cevap faslını oluşturan bu bölümünde, mukarrire cevaplaması için on sekiz tane soru yöneltilmiştir. Bu sorular, fasl-vasl, hakikat-mecaz, lügavî anlam, umum-husus, hitap çeşitleri, sebebin özelliği-lafzın genelliği vb. konu başlıkları altında mütalaa edilen meselelere dairdir. Diğer bir ifadeyle yöneltilen sorular, çoğunlukla dil meselelerine ait konuları içermektedir. Buradan hareketle, dersin münazara kısmı hakkında, âlimler için ileri seviyede ilmî nitelik taşımaktadır, diyebiliriz. Ancak ayetin ilgili bulunduğu psikolojik ve sosyal konulara hiç değinilmemesi ve bu çerçevede meselelerin irdelenmemesi; en azından takrir kısmında değinilen konulara ilişkin hiçbir sorunun yöneltilmemesi, huzur derslerinin zayıf bir noktası olarak ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan bakıldığında huzur derslerinin münazara kısımları hakkında, "ihtiyaca cevap vermekten öte, âlimler arasında ilmî tartışmalara sahne olmuştur."[63] yargısının doğruluğu görülebilir.

Metin

Bu ders, Ebu'r-Rızâzâde Rızâ tarafından *Mekârim-i Ahlâk Dergisinin* 1324/1906 tarihli 5. sayısında neşredilmiştir. Ancak Arapça harflerle yapılmış olan söz konusu neşir, tenkitli bir yapıya sahip bulunmamanın ötesinde, dersin sadece takrîr kısmını içermekte, soru-cevap şeklindeki münazara

60 Neşredilen metinde hadis diye zikredilen bu sözün aslında hadis olmadığı, Arapların hekimi Hâris b. Kelede (ö. 13/634) veya başka birine ait olabileceği, bu makalede metin takrîr kısmı başlığı altında dipnotta değerlendirilmiştir.

61 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, T5a-T5b.

62 Yanyalı, *Huzur Dersleri*, T5b.

63 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, s. 220-222.

kısmını kapsamamaktadır.[64] Oysa münazara kısmı, dersin bir parçası olup, gerek dersin bütünlüğü gerekse ilmi açıdan önemlidir. Bu sebeple takrîr kısmı ile birlikte neşredilmesi kanaatimizce daha uygundur. Diğer taraftan, söz konusu neşirde herhangi bir tahlil ve tenkit yer almamaktadır. Bu çalışma, bahsedilen eksiklikleri tamamlayıcılığı bakımından önem taşımaktadır.

Takrîr Kısmı

[T 2b] 1293 Senesi[65] Ramazân-ı Şerîf'de Yanyalı el-Hâc Ömer Efendi'nin Huzur-ı Şâhâne'de takrîr eylediği derstir.

Eûzübillahimineşşeytanirracîm Bismillahirrahmanirrahîm.

(يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ)

"Ey Âdemoğulları! Her mescit yerinde, süsünüz olan elbisenizi giyinin. Yiyin, için fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri asla sevmez."[66]

Sadakallahülazîm.

Müfeesirîn-i 'izâm hazerâtı, tarîk-i tefhîmi takrîb u teshîl içün adetleri vechi üzere, bu ayet-i kerimenin manasını tefsir etmezden mukaddem sebeb-i nüzûlünü ve mâkabline olan rabt ve münasebetini beyan buyururlar.

Ammâ sebeb-i nüzûlünü şöyle beyan buyururlar ki; kabâ'il-i Arab'dan Benî Âmir kabilesi Beytullah'ı tavaf ettikleri vakit, elbiselerini terk ederek üryân olarak tavaf eylemelerini iltizam edip ve böyle itikat eyle ki, insan, isyan ve günah işlediği esvap ile ibadet eylemek caiz değildir, ve bununla beraber eyyâm-ı hacda et ve yağlı gibi şeyleri kendilerine haram kılarak perhiz eylemelerini adet ederek ve ekmek ve suya gelince, helak olmayacak miktar ile iktifa ederlermiş. Ve bazı mü'minîn dahi onları böyle görünce, "biz de onlar gibi amel eylesek" deyu meyl ve rağbet ettiklerinde, aleyhisselâtü vesselam hazretlerine isti'zân makamında, "Yâ Rasulallah! Onlar küfürleriyle beraber haclarına bu tazimi ediyorlar. Biz ise -lehu'l-hamdü ve'l-minne- mü'min olduğumuz halde bu misillü ta'zime onlardan ehak ve el-yâkız" diyerek isti'zân etmişler ise, Zât-ı Ecell-i A'lâ ve Cenâb-ı Kibriyâ Hazretleri o kabilenin itikatlarının **[T 3a]** butlânını ve amelleri fâsit olduğunu ve üryân olarak ibadet eylemeden men ve eyyâm-ı hacda ekl ve şürbün evkât-ı

64 Dersin münazara kısmının söz konusu dergide yayımlanmaması, içeriğinin oldukça ilmi olması ve derginin okuyucu kitlesini doğrudan ilgilendirmeyeceği mülahazasından kaynaklanabilir.

65 Ebu'l-ulâ Mardin'in eserinde bu dersin yapılış tarihi 1294 yılı olarak kaydedilmiştir. (Mardin, *Huzur Dersleri*, IIII, 863) Ancak doğrusu, Mekârim-i Ahlâk Dergisi ve bizim neşrimizde belirtildiği şekliyle 1293 yılıdır. (Bkz. Yanyalı, "1293 Ramazanı Huzur-ı Şâhâne'de Takrîr Edilen Tefsir Dersi", *Mekârim-i Ahlâk Dergisi*, sa. 5, s. 35)

66 A'râf, 7/31.

sâirede gibi mübah olduğunu şerh ve izah zımnında bu ayet-i celîleyi aleyhisselâtü vesselam hazretlerine vahiy buyurmuş.

Ve ammâ bu ayet-i kerimenin mâkabline olan rabt ve münasebetini şöyle beyan buyururlar ki; Zât-ı vâcibü'l-vücût ve amîmu'l-fadl ve'l-cûd Hazretleri, ayet-i celîle-i sâlifede (قُلْ أَمَرَ رَبِّي بِالْقِسْطِ) *"De ki: Rabbim adaleti emretti."*[67] nass-ı celîleyle kullarına her bir umur ve hususlarında adl ile, (وَأَقِيمُوا وُجُوهَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) *"Her namaz kıldığınızda O'na yönelin."*[68] nazm-ı kerimeyle de her bir mü'minin mi'râcı olan namaz ile emr u fermân buyurup ve kulların me'mur oldukları namazın sıhhatinde şer'an görünmesi haram olup caiz olmayan mevâdı'ı setr eylemek şurûtundan oldu ise ve insan-ı mâ hulika bihî[69] olan marifetullahı tahsil eylemek içün vücudunu elbise ve me'kûlât ve meşrubat ile muhafaza eylemek memur olduğu adaletin efradından olduğuna binaen, ibâdına umur-ı mezkûra ile emr u fermân ve izah u beyan makamında buyurur:

(يَا بَنِي آدَمَ) *"Ey! Âdemoğulları!"* Ey emr u fermânımı şân-ı ulûhiyyetime münasip, kemâ yelîku yenbeğî,[70] tamamıyla fehm ve edâyu îfâ eylemeden aciz ve kâsır olup ve vahdâniyyetimi tasdik ve habibim Muhammed el-Mustafa -sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem- in nübüvvet ve risaletini ikrar eden evlad-ı Âdem! Ve hitâbât ve tekâlif-i şer'iyyenin umumuna kâilîn olan zevâtın kavillerine göre, ey aksâm-ı selâseye münkasım olan kâffe-i efrâd-ı nev'-i beşer! (خُذُوا زِينَتَكُمْ) *"Güzel ve temizce giyinin."* Mestur olması lazım ve vacip olan mahallerinizi setreylemek içün elbisenizi giyiniz. Ne vakit? (عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ) *"Her namaz vaktinde"* Tavafı ve namazı kasd u irade eylediğiniz evkâtın her birisinde. Yoksa, ayet-i kerimenin nüzûlüne sebep olan Benî Âmir kabilesi, "biz günah işlediğimiz esvâb ile tavaf etmeyiz" diyerek üryan ve çıplak tavaf eyledikleri gibi etmeyiniz.

Belki namazı eda edeceğiniz vakit **[T 3b]** yalnız vacip olan setr ile iktifa etmeyip, ayet-i kerimedeki ziynet lafz-ı şerifiyle iş'âr olunduğu üzere, en ahsen ve en âlâ olan elbise ile kılmak sünnet-i seniyyedir. (وَكُلُوا وَاشْرَبُوا) *"Yiyin ve için"*, helal ve tayyib olarak ihsan eylediğim me'kûlât ve meşrubatı sâir eyyâmda tenâvül eylediğiniz gibi eyyâm-ı hacda dahi tenâvül ediniz. Ve kabile-i mezkûranın haclarını tazim içün eyyâm-ı hacda kût-i lâ yemût ile iktifa edip, et ve yağlı gibi şeylerden perhizlerini tahsîn edip rağbet etmeyiniz. Zira o misüllü şeyler şer'-i şerifime mugâyir ve şeytan-ı aleyhi mâ yestehıkkın tezyini ve şeriat-ı mutahharaya menût ve mütevakkıf olan mevâd-

67 A'râf, 7/29.

68 A'râf, 7/29.

69 إنسان مَا خُلِقَ بِهِ (insanın yaratılış sebebi)

70 كما يليق وينبغي (Yakıştığı ve gerektiği gibi)

da hatadan hâlî olmayan mücerret akılla ameldar[71] ind-i ulûhiyetimde makbul ve muteber değildir.

Ancak bazı müfessirînin beyanlarına göre; (كُلُوا وَاشْرَبُوا) *"Yiyin ve için"*, kelimeteyn-i şerîfeteynin bir mertebeye kadar umumlarını ifade için mef'ulleri mahzûf olmaları sebebiyle, gerek miktarca ve gerek keyfiyetçe insan her istediği şey ve istediği kadar tenâvülü emr-i meşru olması hatıra gelmek melhûz olduysa, Zât-ı Ecell-i A'lâ ve Cenâb-ı Kibriyâ Hazretleri o hatıranın def'i makamında (وَلَا تُسْرِفُوا) *"İsraf etmeyin"* buyurmuş. Ey kullarım me'kûlât ve meşrubatta hadd-i itidali tecavüz ile, yani size helal eylediğim şeyleri tahrîm veya haramı tenâvül veya helalden muhtaç olduğunuz kadar marufundan ziyade tenâvül ile israf etmeyiniz. Ve me'kûlât ve meşrubatın bir mertebeye kadar umumuna ve israfın haram ve mezmûm olmasına bu ayet-i celîle delalet eylediği gibi, Kadı Beydâvî ve sâir müfessirin-i 'izam hazerâtı Abdullah ibn Abbas -radıyallahu Teâlâ anhümâ- dan rivayet eyledikleri,[72] (كُلْ ما شِئْتَ وَالْبَسْ ما شِئْتَ، ما أَخْطَأَتْكَ خَصْلَتَانِ؛ سَرَفٌ و مَخِيلَةٌ) *"İstediğini ye, istediğini giy. Seni hataya düşüren şey şu iki özelliktir: İsraf ve gurur."*[73] hadis-i şerifi dahi delalet eder. Yani helal ve tayyib olan me'kûlâttan dilediğini ye, israf olmadıkça ve her **[T 4a]** istediğin elbiseyi giy, kibre[74] bâdî ve sebep olmadığı müddetçe. Fakat aleyhisselâtü vesselâm hazretleri, hadîs-i şerîf-i mezkûrda ümmet-i merhumesine isti'mâline ruhsat buyurdukları elbise şer'an giymesi caiz olan elbise ile mukayyet olduğu nusûs-i adîdeden müstefâd olduğu gibi; (عَلَيْكُمْ بِسُنَّتِي وَسُنَّةِ خُلَفَائِي الرَّاشِدِين) *"Benim ve râşit halifelerimin sünnetine uyunuz."*[75] hadîs-i şerifin mantûk-

71 "o ise" (Yanyalı, *Huzur Dersleri*, T3b; Yanyalı, Ömer Lütfi Efendi, *Mecmûâtü'd-Dürûs*, Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, nr. 262, S3b)

72 Beydâvî, Ebû Saîd Nâsırüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, (thk. Muhammed Subhi Hasan Hallak), 1. bs. Beyrut 2000, I, 541; Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud, *Tefsirü'l-Begavî=Meâlimü't-tenzil*, (thk. Muhammed Abdullah Nemr), Riyad 1991, III, 225; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ Imadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-azîm*, (thk. Sami b. Muhammed es-Sellâme) Riyad: Dârü Tîbe 1997, VII, 406.

73 Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari, *Sahîhu'l-Buhârî*, (thk. Mustafa Dîb el-Bugâ), 4. bs. Beyrut: el-Yemâme 1990 V, 2181; İbnü'l-Esîr, Ebu's-Saadât Mecdüddîn Mübarek b. Muhammed, *Câmiu'l-usûl min ehâdîsi'r-Rasûl*, (thk. Abdülmecid Selim, Muhammed Hamid Fıki), 2. bs. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî 1980, XII, 332; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim, *el-Musannef*, (thk. Muhammed Avvame) Cidde: Dârü'l-Kıble 2006, XII, 516; İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim, *Garîbu'l-hadîs*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1988, I, 385. İlgili hadiste geçen (خَصْلَتَانِ) *"iki özellik"* ifadesi müracaat ettiğimiz hadis kitaplarından Buhârî ve İbnü'l-Esîr'de (اثْنَتَانِ) *"iki şey"*, İbn Ebî Şeybe ve İbn Kuteybe'de (خُلَّتَانِ) *"iki sıfat"* şeklinde yer almaktadır. Ayrıca bu kaynaklardan Buhârî rivâyetinde, (وَالْبَسْ) lafzından sonra (وَاشْرَبْ) ifadesi de geçmektedir.

74 "kebîre" (Yanyalı, *Huzur Dersleri*, T4a; Yanyalı, *Mecmûâtü'd-Dürûs*, S3b)

75 Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdî, *Şerhu Meâni'l-âsâr*, (thrc. İbrahim Şemseddin), Beyrut 2006, I, 104; İbnü'l-Esîr, Ebu's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed

i âlîlerince, ittibâmız ehem ve elzem olan hulefâ-i râşidînden Hazreti Ömer el-Fârûk -radıyallahu Teâlâ anh- ın e'azz-ı guzât-ı müslimîn olan eshâb-ı kirâma Irak gazasından avdetlerinde buyurdukları muamele-i itâbiyye-i âlîleri dahi şehadet eder.

Şöyle ki; emîrü'l-mü'minîn Ömer el-Fârûk -radıyallahu Teâlâ anh- hazretleri hilâfet-i ulyâlarında eshâb-ı güzîn -rıdvânullahi Teâlâ aleyhim ecmaîn- hazerâtından miktar-ı vâfî asâkir i'lây-ı kelimetullah içün a'dâ-ı din ile muharebe ve gazâ etmek üzere Irak canibine sevk buyurmuşlar ve mahall-i memuriyete vusullerinde, vakt-ı kalîlede avn ve inâyet-i samedâniyeye mazhar olup, büyük fütûhâta ve pek çok emvâl-i ganimete nail ve muvaffak olmuşlar. Ve dâr-ı küfürden ihraç edip bilâd-ı İslâmiyyeye ilhâk eyledikleri memâliki mahalline göre, cevâmi-i şerîfe ve mesâcid ve meşâir-i İslâmiyye ile tenvir ve tezyin ettikten sonra Medine-i Münevvere'ye -nevverehallahü Teâlâ ilâ yevmi'l-kıyâme- müteveccih olmuşlar. Ancak Irak'ta bulundukları hengamede, a'dâ-ı dinin giydikleri elbiseden içlerinden bazı efradı bir takım şeyleri lâbis oldukları halde Medine-i Münevvere'ye geldiklerinde ibrâz-ı teşekkür ve Halîfe-i Rasûlullah'ın mülâkâtiyle şerefyâb olmaları içün huzur-i ma'deletnüşûr hilâfetpenâhîlerine varmışlar ise de emîrü'l-mü'minîn hazretleri kendilerine asla ve kat'a iltifat buyurmayıp, belki nefret ve gazap izhâr eylediklerinden mahzûn ve me'yûs olarak **[T 4b]** çıkmışlar ve mescid-i saadet-i nebeviyeye girdiklerinde mahdum u muhteremleri Abdullah[76] hazretleriyle görüşmüşler ve vuku'-i hâli beyan ettiklerinde Abdullah hazretleri "emîrü'l-mü'minînin huzurlarına bu elbise ile mi girdiniz?" dediğinde, remzini fehm edip her biri hanesine gidip mutadları olan elbiselerini giyerek tekrar[77] huzura girdiklerinde emîrü'l-mü'minîn izhâr-ı beşâşet edip "merhaba yâ eshâb-ı Rasûlullah, merhaba yâ ma'şera'l-muhâcirîn ve'l-ensâr" buyurup fevkalade iltifat buyurduklarında içlerinden biri, evvelki muamelenin sebebinden suale cür'et eylediğinde cevaplarında; tagyîr-i elbise ettiklerini gördüğüm anda bu bir büyük alamet-i sû' olduğundan, onlar az vakitte kulûblarını dahi tagyîr edeceklerini teferrüs eyledim ve kalbimden dedim ki; "Sübhanallah! Eyyâm-ı hilafetimizde eshâb-ı güzînden bu tagyîr vuku buldu. Yarın rûz-ı cezâda Rasulullah -sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem- hazretlerine mülâkî olduğumda, yâ Ömer! Senin hilafetinde ümmet ve eshabımdan bu misüllü şeyler vaki oldu. Sen niçün nehy etmedin? hitâb-ı itablarına

Tanahi) Kahire: Dârü İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye 1963, I, 107; İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. ve tsh. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife t.y. XIII, 292. İlgili hadiste geçen (حلفائي) *"halifelerim"* ifadesi müracaat ettiğimiz bu kaynaklarda (الخلفاء) *"halifeler"* şeklinde yer almaktadır.

76 Abdullah b. Ömer (ö. 72/692)

77 bi-tekrarin T4b.

dûçâr olurum" deyu bana gayet havf târî olduğundan iltifata mecalim kalmadı. Amma şimdi evvelki libaslarını görüp o vartadan halas olduğumu bildiğimden resm-i mülakatı yerine getirdim", diyerek cevap buyurmuşlar.

Binaenaleyh elbise-i İslamiyeye muhalif seyyimâ zamanımızda nisâ taifesinin müptela ve münhemik olup, küffara teşbihi iktiza eden şapka ve zünnâr ve bunlara mümasil bir takım kıyafetler ve şeyler ki küfrü mûcib olur. Her bireyimize hali halince bâhusus ulu'l-emre, bir mûcib-i şer'-i şerifi nehy eylemek emr-i ehemm ve elzem olduğu bî-iştibâhdır.

(إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ)[78] Allah Zülcelal Hazretleri israftan nehy buyurduktan sonra, nehyi teyit ve israfın me'kûlât ve meşrubatta ve ebniye ve gümüş ve altında, hülasa cemi' envâ'ı ile hurmetini ve mertebe-i nihayede mezmûmiyetini te'kîd **[T 5a]** ve kullarına fevka'l-gaye zecr ve tehdit makamında cümle-i tezyîliyye olarak (إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ) buyurmuş. Yani Rabbimiz Teâlâ Hazretleri, müsrifînden israf eyledikleri içün razı olmaz ve Mevlâ-yı Müteâl Hazretlerinin rıza-yı âlîsine mazhar olmayan müsrifîn fazl-ı İlâhî olan sevab-ı ihsanından mahrum kalacakları ve sevaba nail olmadıkları halde adl-ı Samedânî olan ikâba dûçâr olacaklarına, kâffe-i mükellefînin müsâb ile muâkab kısımlarına[79] münhasır olduklarına mün'akid olan icma' delalet eder.

Ve israfın şeriat-ı garrâmızda haram ve muzır olduğu gibi sâir edyânda dahi haram olduğuna ve aklen de mezmûmiyyeti kâffe-i ukalâ-i munsıfînin müsellemi olmasına îmâ ederek ve Kitabullah'ın kâffe-i muhtâc ileyh olan mesâlih ve menâfi'i, hatta ilm-i tıbbı dahi hâvî ve müşmil olduğuna ve aleyhisselâtü vesselam hazretlerine ümmî olduğu halde mu'cize-i bâhira olarak kâffe-i ulûm kendisine i'tâ ve ihsân buyurulduğuna işaret içün Kadı Beydâvî ve sâir müfessirîn-i kirâm hazerâtı nakl buyururlar ki, hulefâ-i Abbasiyyeden Harun er-Reşîd hazretlerinin tâife-i nasârâdan ilm-i tıpta hâzık ser tabibi, her ne kadar kendisi ehl-i İslâm sayesinde envâ-ı nimetlere nail olmuş ise de bir muktezâ-yı adâvet-i diniyye a'lem-i ulemadan sahibu'l-megâzî Muhammed ibn Ömer ibn Vâkıd (ö. 207/823)[80] hazretlerine zımnen itiraz makamında, "Kitabınızda ilm-i tıbba yönelik bir şey yoktur. Halbuki ilm-i tıp elzem bir ilimdir. Zira ilim iki türlüdür. Biri ebdâna müte'allik ki ilm-i tıptır ve diğeri ahkâm-ı diniyeye müte'allik olan ilimdir." demiş. İbn Vâkıd hazretleri cevabında, "Rabbimiz -Teâlâ ve Tekaddes- Hazretleri ilm-i tıbbı bir ayet-i kerimenin tasnifinde cem' eylemiştir." dediğinde, tabib-i mezkûr "o

78 *"Çünkü Allah israf edenleri asla sevmez."* A'râf, 7/31.

79 "kısmeynine" (Yanyalı, *Huzur Dersleri*, T5a; Yanyalı, *Mecmûâtü'd-Dürûs*, S5a)

80 Yazma nüshada Ali ibn Hüseyin ibn Vâkıd olarak geçen meşhur tarihçi, aslında Muhammed ibn Ömer ibn Vâkıd'dır. (Geniş bilgi için bkz. Josef Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu=İlk Siyer/Megâzî Eserleri ve Müellifleri*, (trc. Ramazan Altınay), Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2002, s. 92.) Neşirde doğrusu yazılmıştır.

ayet hangisidir" dediğinde, "(كُلُوا) **[T 5b]** (وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا) dur", buyurmuşlar. Tabip buna bir şey bulamayıp "nebinizden ilm-i tıbba dair bir eser vârid olmamıştır", diyerek itirazı tekrar ettiğinde İbn Vâkıd hazretleri, "Rasulullah -sallallahu Teâlâ aleyhi ve sellem- ilm-i tıbbı hadis-i şerif-i vâhidde cem' eylemişler," buyurduğunda tabibin "o hadis nedir?" sualine de, (اَلْمِعْدَةُ بَيْتُ الدَّاءِ وَالْحِمْيَةُ رَأْسُ كُلِّ دَوَاءٍ وَأَعْطِ كُلَّ بَدَنٍ مَا عَوَّدْتَهُ)[81] dur", buyurmuşlar. Mânâ-ı şerifi, mide 'ılel ve emrâzın evi gibidir. Emrâzın ekserisi, midede muzır veya mutadından ziyade veyahut me'lûfundan gayri şeylerin vürûdu sebebiyle hasıl olur. Ve hımye her bir envâ-ı emrâda ilaçtır. Ve her bedene me'lûf ve mutadı olan me'kûlat ve meşrubatı ver. Nihayetü'l-emr İbn Vâkıd hazretleri bu itiraza cevap verince tabib-i mezkura inkara mecal kalmayıp ikrar ve teslim makamında, kitabınız ve nebiyyiniz, dünyada etıbbânın birincilerinden olan Galenos'a (ö. 216) kendisiyle mümtaz olacak tıp bırakmamışlar deyü teslim olmuş. Hülasa Kitabullah kâffe-i nâsın muhtaç oldukları ahkâm ve mesâlih ve menâfii müştemil ve kendisine muhalif olan şeylerin cemisinden muğnî olduğu bî-iştibâhtır. Ola ki Mevlâ-i Müteâl hazretleri kâffemize ve ale'l-husus kalb-i âlem olan zât-ı şevketmeâb hazretlerine mûcibiyle ameller nasip ve müyesser ve tevfîkât-ı ilâhiyyesini refik buyursun. Âmin, bi-hurmeti seyyidi'l-murselîn.

Münazara Kısmı

[T 6a] Ders-i Mezkûrun Es'ile ve Ecvibesidir.

S.1: Bu ayet, hangi sebeple atıfsız gelmiştir?

C.1: Kuşku götürmeyecek biçimde tam bir inkıtâ'/ilişkisizlik sebebiyle. Söz konusu inkıtâ', cümlelerden birinin ihbâri diğerinin inşâî oluşundan kaynaklanan farklılıktır.

S.2: Nidâ harfinin anlamı, hakiki mi yoksa mecâzî midir?

C.2: İstiâre-i tebeiyye yoluyla mecâzîdir. Karinesi, Yüce Allah'ın mekân bakımından uzaklık ve yakınlıktan münezzeh olmasıdır. Bu kullanımın faydası ise, dersin takrîr bölümünde de işaret edildiği gibi, insanoğlunun İlâhî emri gereğince anlamak ve yerine getirmekten aciz bulunduğunun anlatılmasıdır.

S.3: Hitap yöntemleri kaç çeşittir?

81 Metinde hadis diye zikredilen bu sözün aslında hadis olmadığı, Arapların hekimi Hâris b. Kelede (ö. 13/634) veya başka birine ait olabileceği kaynaklarda belirtilmektedir. (Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed, *el-Makâsıdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsine*, (thk. Muhammed Osman el-Huşt), Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî 1985, s. 611; Süyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire*, (thk. Muhammed b. Lütfi Sabbağ), 1. bs. Riyad: Câmiatü'l-Melik Suûd 1983, s. 178)

C.3: İtkân'da belirtildiği gibi 25 çeşittir.[82] Buradaki hitap, genele yapılan hitap çeşididir. Kastedilen de budur.

S.4: *"Benîn"* kelimesi *"ibn"* kelimesinin çoğuludur. Oysa *"ibn"* kelimesinin çoğulu *"ibnûn"* olmalıydı. Neden bu şekilde çoğul yapılmıştır?

C.4: Bu şekilde çoğul yapılması, benzeri altmış kelimedeki gibi, kıyas/kural harici olmasıdır. (*Cem-i teksîr*)

S.5: Burada yapılan hitap, neden başka bir türde değil de, *"Ey Âdemoğulları"* şeklinde gelmiştir?

C.5: Bazı müfessirlerin söylediklerine göre; insanların atası Hz. Âdem'in iblisle kıssasını hatırlatıp, iblisin Hz. Âdem'e yaptığı benzeri aldatmaya karşı insanları uyarmak için gelmiştir. Ayrıca, bilinegelen sebeplerle değil de doğrudan sebepsiz yarattığı Âdem'in evladı olmaları bakımından, Yüce Allah'ın insanlara bir iltifatı kabilinden düşünülmesi de mümkündür. Bu, yapageldikleri çıplak ibadeti terk etme, akla ve dine uygun örtünme emrini yerine getirmelerini kolaylaştırmak içindir.

S.6: *"Benî Âdem"*, usul âlimlerinin metodu üzere ilk defa Nazzâm'ın (ö. 230/845) gruplandırdığı dört kısımdan hangisine dahildir?

C.6: *"Benî"* lafzı, izâfetsiz kullanıldığında nekre çoğuldur. Nekre çoğul, herhangi bir sınır olmaksızın ama tamamına da şamil bulunmaksızın, üç ve üzeri miktarda pek çok şey hakkında kullanılmak için vaz' edilmiştir. İzâfetli kullanıldığında ise, hâssın zıddı ve -sınırlamaya/hasra delalet eden kayıt lafızda yer almadığı sürece- sınırlanmamış müsemmâyı kapsayan lafız olur. Dolayısıyla sayı isimleri haricindeki müsemmeyât kapsam dışı kalmaz. Bu, umum ifade eden lafızların ilkidir. O da ma'rife çoğul dur. Söz konusu marifelik ister burada olduğu gibi izâfetle, isterse lâm-ı ta'rîfle olsun fark etmez. Hükmü, Hanefilerin de tercih ettikleri gibi, kapsadığı her şey için geçerlidir. Bu halde hâssa muhalif olur ki, ikisi arasında usulde bilinen uygulama tatbik edilir.

S.7: "خذوا" *"alınız…"* **[T 6b]** ifadesi (önceki soru ve cevapta) bahsedilen kısımlardan hangisine girer?

C.7: "خذوا" *"alınız…"* emirdir. Müfred/tekil emir, hâs/özeldir ve yalnız başına hakiki veya itibari mana için vaz' edilmiş bir lafızdır. Hükmü, harici etkenlere (karinelere) bakmaksızın olduğu hal üzere sabit kalması yönüyle medlûlünü (delalet ettiği şeyi) kesin biçimde ifade etmesidir. O da burada,

82 Kur'ân'daki hitap yöntemlerinin 25 olduğu ve Süyûtî'nin *İtkân*'ında da böyle yer aldığı metinde ifade edilmektedir. Ancak *İtkân*'da, 3, 15 ve 30 küsur hitap çeşidine dair rivayetler yer almakla beraber, 25 adettir diyen bir nakil mevcut değildir. (Bkz. Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (tlk. Mustafa Dîb el-Bugâ), Dimaşk: Dârü İbn Kesîr 1987, II, 744-750)

tavaf ve namazda örtünmenin zorunluluğudur. "خذوا" *"alınız…"* emrinin fâili, hâssın/özelin mukâbili/karşıtı olup, teklifin genelliği hükmüne binaen Âdemoğullarının bütün fertlerini kapsar. Böylelikle örtünme, ibâha ve mendûba delalet eden karineden soyutlanmış emrin zorunluluk anlamına geldiğini benimseyen görüşe göre, Âdemoğullarının her bir ferdi için zorunlu olur.

S.8: "خذوا" *"alınız…"* emrinin fâili, umum/genel anlamlı lafızlardan olunca, tahsis edilmiş midir, edilmemiş midir?

C.8: Çocuk ve benzerlerinin dışındaki kimselere tahsis edilmiştir. Ancak bunun tahsisi, Molla Hüsrev'in (ö. 885/1481) *Mir'ât* adlı eserinde açıkladığı gibi, sözle/kelamla değil akılladır. Dolayısıyla diğer kimseler hakkında örtünmenin zorunluluğu, zannî olmayıp aksine kat'î/kesindir. Bu yüzden çıplak olanın namazı kesinlikle sahih olmaz.

S.9: Umum, husus, tekrar ve merre (bir defalık) karinesinden bağımsız kılınmış emir; ister burada olduğu gibi bir zamanla sınırlanmış veya bir şarta bağlanmış yahut bir niteliğe özgü kılınmış bulunsun, isterse nekre masdar anlamını da taşıdığından bütün bunlardan bir şekilde soyutlanmış olsun, ne tekrarlanma ifade eder ne bunu gerektirir ne de kayıtsız anlamda bir emir olur. Bu durumda namaz veya tavaftaki örtünme zorunluluğu bir defaya has olmaz mı?

C.9: Sizin söylediğiniz, namaz ve tavafa teşebbüsün tekrarı sebebiyle ayetteki "خذوا" hitabının yinelenmesi ve dolayısıyla örtünme zorunluluğunun da yinelenmesi gerçekleşmezse geçerli olur. Netice itibariyle, her bir namaz ve tavaf için örtünme vacip olur.

S.10: "خذوا" emir fiili, hakiki anlamda mıdır, yoksa mecâzî midir?

C.10: *"Elbise giymek"* anlamında mecâz-ı mürseldir. "الأخذ" *"almak"* kelimesinin ifade ettiği sebep zikredilerek, müsebbeb olan giyme murad edilmiştir. Buradaki karine, müşriklerin dünyalık ve çirkin saydıkları elbiselerini giymekten kaçınmalarıdır. Burada, hakiki anlamı *"almak"* olan "الأخذ" kelimesinin mecâzî anlamda kullanılması, müşriklerin tavaf yapmak istediklerinde elbiselerini almamalarına gönderme yapmak içindir.

S.11: *"Zînet"*, giyilecek bir şey olmaması karinesiyle mecâzen *"örten elbise"* anlamında kullanılmıştır. Bu kullanımda önceki kullanımın aksine, müsebbeb zikredilerek sebep murâd edilmiştir. Mecâzî kullanımın karinesi, ayetin sebeb-i nüzûlü de olabilir. O halde mecâz yapılmasının faydası nedir?

C.11: **[T 7a]** *"Zînet"* lafzıyla, namazın en güzel elbise ile eda edilmesinin hoş bir uygulama olduğuna işaret vardır. Nitekim Ebû Hanîfe (ö. 150/767) -rahimehullahu Teâlâ- böyle yapıyormuş.

S.12: *"Yiyiniz ve içiniz"* cümleleri, *"alınız"* cümlesine atfedilmişlerdir. Yeme-içme emir anlamında değil, ibâha/serbestlik manasındadır. Öyleyse *"alınız"* emri de ibâha ifade etmez mi?

C.12: Ma'tûfta, zahir anlamın terk edilerek mecâzî anlamın tercihi, ma'tûf aleyhde de aynı şeyi yapmayı gerektirmez. Kaldı ki yeme-içme bazen zorunlu olabilmektedir.

S.13: Bu ayet sadece çıplak halde tavaftan men etmek üzere mi inmiştir?

C.13: Usulde de olduğu üzere, itibar edilen sebebin özelliği değil, lafzın genelliğidir.

S.14: İtibar edilen lafzın genelliği olunca, "خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ" *"Her mescit yerinde, süsünüz olan elbisenizi giyinin."* ayeti, her namaz ve tavaf anında tam giyinmenin -tam giyinme ziynetin bizzat kendisidir- vücûbiyetini gerektirmez mi?

C.14: Gerektirir. Ancak bu gereklilik, örtülmesi -icmâ' ile- gerekmeyen yerlerde terk edilir. Dolayısıyla söz konusu ayetin lafzı, örtülmesi gereken yerler için geçerli olur.

S.15: Umum ifade eden lafız tahsis edilirse, kalan kısma delâleti zannî olur. "خُذُوا" emir kipidir, emir kipi hastır ve hâs bir daha tahsis edilmez. Bununla beraber medlûlünü kesin biçimde ifade eder. Buna ne dersiniz?

C.15: Eğer bahsedilen tahsis "خُذُوا" emri hakkında olursa bu sorular sorulabilir. Ancak durum böyle değildir. Tam aksine buradaki tahsis, icmâ' kaynaklıdır ve ziynet lafzı hakkındadır. Tahsis "خُذُوا" emri hakkında olsaydı ziynetin elbiseye delâleti zannî olarak kalır ve bu durumda "خُذُوا" ifadesindeki lafzın medlûlü, söz konusu örtünme zorunluluğunun kesinliğini belirtmezdi.

S.16: Belli yerlerin örtülmesi, namaz ve tavaf halinde zorunlu olduğu gibi, bu iki halin dışında da zorunludur. Bu ayet, sadece namaz ve tavaf halindeki örtünmenin zorunluluğuna işaret etmez mi?

C.16: Namaz ve tavaf haricinde de örtünmenin gerekliliği, bazı müfessirlerin işaret ettikleri gibi, başka bir delile dayanır. O da Hz. Peygamber'in İbn Mahreme'ye söylediği şu sözdür: *"Elbisene dön ve onu al. Çıplak olarak yürümeyin."*[83]

83 Misver b. Mahreme'den (r.a.) rivayet edilen, ancak yazmada (ارْجِعْ إِلَى قَوْمِكَ وَلَا تَمْشُوا عُرَاةً) şeklinde geçen bu hadis müracaat edilen kaynaklarda (ارْجِعْ إِلَى ثَوْبِكَ فَخُذْهُ وَلَا تَمْشُوا عُرَاةً) şeklinde yer almaktadır. Tercümede kaynaklardaki metin esas alınmıştır. (Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî Müslim b. el-Haccâc, *Sahîhu Müslim=el-Müsnedü's-Sahîh el-muhtasar mine's-sünen binakli'l-adl ani'l-adl ilâ Rasûlillah*, (nşr. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Riyad: Dârü Tîbe 2006, I, 165; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye 1927, II, 225)

S.17: Daha önce geçtiği üzere, lafzın umumiliği kabul edilince örtünme emri çıplak surette tavaf etmeyenler için de geçerli olur. Bu, zaten mevcut bulunanın tekrardan bir talebi olmaz mı?

C.17: Bu durum, eğer örtünme emri hem başlangıç hem de devamlılık için geçerli olmazsa mümkündür. Nitekim Beydâvî bunu, "يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمْ" *"Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının…"*[84] ayetinin tefsirinde açıklamıştır.[85]

S.18: **[T 7b]** Müşterek kullanım, tekil veya çoğulun aynı anda hem hakikat hem de mecâz için kullanımı sonucunu doğurmaz mı?

C.18: Örtünme talebi, hem başlangıç hem de devamlılık için hakiki anlam ifade eder. Çünkü süreklilik ancak tekrar ile olur. Siyalkûtî'nin (ö. 1067/1656) de belirttiği gibi, gerek başlangıçtaki gerekse devamındaki örtünmenin ayette geçen örtünme olduğunda şüphe yoktur.

Sonuç

Osmanlı Devleti padişahlarının huzurunda belli sayıda âlimin sunumuyla gerçekleştirilen *huzur dersleri*, Ramazan ayına özgü olması yönüyle önemli bir yere sahiptir. Zira Ramazan ayı İslamî terminolojide Kur'ân ayı olarak geçmektedir. Padişahların, yılın önemli bir ayında İslam toplumunca en önemli kabul edilen Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirini yaptırmaları, Osmanlı yönetiminin İslamî devlet yönünü yansıtması bakımından oldukça önemlidir.

Bu açıdan bakıldığında, "*huzur dersleri*, Osmanlı yönetimi etkisinin Müslüman halk üzerindeki devamlılığına katkıda bulunmuştur" yargısının haklılık payı gözlemlenebilir. Ancak bu bağlamda, yönetimin ve özellikle padişahların manevi tarafları ve mübarek Ramazan ayında Kur'ân'la içli-dışlı bulunma arzuları göz ardı edilemez.

"Huzur dersleri, normal bir tefsirin genel karakteristik özelliklerini taşımanın yanı sıra, en önemli devlet büyüğünün huzurunda yapılması bakımından Kur'ân tefsirine neler katmıştır?" sorusuna verilecek cevap, yapılan örnek neşir çerçevesinde, beklentileri karşılaması bakımından maalesef olumsuzdur.

84 Söz konusu ifade Nisâ, 4/1; Hac, 22/1; Lokman, 31/33 ayetlerinde geçmektedir.

85 İlgili üç ayetin tefsirine Beydâvî'nin eserinden baktık, ama mukarririn sözünü ettiği (emrin hem başlangıç hem de devamlılık için müşterek kullanımına dair) açık bir anlatıma rastlayamadık. (Bkz. Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, I, 329, II, 438, III, 67) Sadece Hac suresinin 1. ayetinin tefsirinde, "İnsanları kıyamet dehşetinden güvende kılacak şey, takva elbisesini zırh edinerek bu hal üzere kalmaları ve kıyamet dehşetinden takva ile sürekli korunmalarıdır." yorumu geçmektedir. (Beydâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, II, 438)

Ancak bu dersler, devletin âlimler ve medrese teşkilatı, dolayısıyla halk üzerindeki etkisini devam ettirmesi, ulema sınıfının denetimine katkıda bulunması ve ayrıca münazara kısımlarında soru-cevap yöntemiyle ileri derecede linguistik tahlilleri içermesi açısından önemli faydalardan da uzak sayılamaz. Şu kadar var ki, soru-cevap kısmındaki söz konusu tahlillerin derslerden istifade eden kitleyi sınırlaması, zayıf bir yön olarak görünmektedir.

Huzur derslerinin özellikle takrir kısımlarında resmiyete yakın bir dilin kullanıldığı müşahede edilmektedir. Bu husus, derslerin resmi törenle (biniş merasimi) padişahın huzurunda resmi bir mecliste yapılmasına bağlanabilir. Diğer bir anlatımla derslerin resmi hüviyetinden kaynaklanabilir.

Lügatçe

İbâd: Kullar.

İcmâ': İslam bilginlerinin çoğunluğunun kabul etmesi.

İhbârî: Bir şeyden haber veren cümle.

İltizâm: Gerekli, zorunlu saymak.

İnkıtâ': Kopukluk.

İnşâî: Emir veya yasaklama cümlesi.

İstiâre tebeiyye: Mecazın bir çeşidi.

İsti'zân: İzin isteme.

İş'âr: İşaret etme.

İ'tâ: Vermek.

İzâfet: Arapçada isim tamlaması.

Kabâil: Kabileler.

Karîne: İpucu, delil.

Kâsır: Eksik.

Lâbis: Giyen.

Mecâz: Hakiki anlamın dışında ikincil anlam.

Menâfi': Menfaatler.

Menût: Bağlı.

Adîde: Birçok.

bî-İştibâh: Şüphesiz.

Cem-i teksir: Bir ismin kuralsız çoğulu.

Dûçâr: tutulmuş, yakalanmış.

Ebdân: Bedenler.

Ebniye: Binalar, yapılar.

Ecvibe: Cevaplar.

Edyân: Dinler.

Ehak: Daha haklı.

Elyak: Daha layık.

Emrâz: Hastalıklar.

Es'ile: Sorular.

Esvap: Giysiler.

Etıbbâ: Hekimler.

Eyyâm: Günler.

Fasletmek: Ayırmak.

Havf : Korku.

Hâvî: Kuşatan.

Hımye: Perhiz.

Husus: Özelleştirmek.

'Ilel: Hastalıklar.

Târî: Ansızın çıkan, birdenbire görünen.

Tenâvül: Kullanma.

Umum: Genelleştirmek.

Varta: Tehlike.

Vaz' etmek: Bir kelimeyi bir anlamın karşılığı olarak belirlemek.

Vücûb: Zorunluluk, farz.

Zünnar: Rahiplerin bellerine bağladıkları kuşak.

Mevâdı': Yerler.

Muğnî: İhtiyacı olmayan, uzak olan.

Munsıf: İnsaflı.

Müsemmâ: İsimlendirilen şey.

Müstefâd: Kazanılmış, ulaşılmış.

Rûz: Gün.

Sâlife: Geçmiş.

Sû': Kötü.

Tagyîr: Değiştirme.

Takrîr: Sunma, işleme.

Kaynakça

Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1312/1895), *Tarih-i Cevdet*, 2. bs. Dersaâdet: Matbaa-i Osmaniye 1309.

Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud (ö. 516/1122), *Tefsirü'l-Begavî=Meâlimü't-tenzil*, (thk. Muhammed Abdullah Nemr), Riyad 1991.

Beydâvî, Ebû Saîd Nâsırüddîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed (ö. 685/1286), *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, (thk. Muhammed Subhi Hasan Hallak), 1. bs. Beyrut 2000.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali (ö. 458/1066),

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye 1927.

_____, *Şuabü'l-iman*, (thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglûl), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1990.

Buhârî, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail Buhari (ö. 256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, (thk. Mustafa Dîb el-Bugâ), 4. bs. Beyrut: el-Yemâme 1990.

Çelebizade Asım Efendi (ö. 1173/1760), *Tarih-i Çelebizade* (*Tarih-i Raşid* içinde), İstanbul: Matbaa-i Âmire 1865.

Çeşmizade Mustafa Reşid (ö. 1184/1770) *Çeşmizade Tarihi=Vâsıf Tarihinin Kaynakları II*, (haz. Bekir Kütükoğlu) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1959.

Ebu'l-Ulâ Mardin, (ö. 1376/1957), *Huzur Dersleri*, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası 1956.

Ferit Devellioğlu (ö. 1405/1985), *Osmanlıca-Türkçe Lügat*, 21. bs. Ankara: Aydın Kitabevi 2004.

Halit Ziya Uşaklıgil (ö. 1365/1945), *Saray ve Ötesi=Son Hatıralar*, İstanbul: Özgür Yayınları 2003.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim (ö. 235/849), *el-Musannef*, (thk. Muhammed Avvame), Cidde: Dârü'l-Kıble 2006.

İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Şihabüddin Ahmed b. Ali el-Askalânî (ö. 852/1449), *Fethu'l-bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (thk. ve tsh. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Muhibbüddin el-Hatîb), Beyrut: Dârü'l-Ma'rife t.y.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ Imadüddin İsmail b. Ömer (ö. 774/1373), *Tefsirü'l-Kur'âni'l-azîm*, (thk. Sami b. Muhammed es-Sellâme) Riyad: Dârü Tîbe 1997.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (ö. 276/889), *Garîbu'l-hadîs*, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 1988.

İbnü'l-Esîr, Ebu's-Saadât Mecdüddîn Mübarek b. Muhammed (ö. 606/1210),

_____, *Câmiu'l-usûl min ehâdîsi'r-Rasûl*, (thk. Abdülmecid Selim, Muhammed Hamid Fıki), 2. bs. Beyrut: Dârü İhyai't-Türasi'l-Arabî 1980.

_____, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadîs ve'l-eser*, (thk. Tahir Ahmed Zavi, Mahmûd Muhammed Tanahi), Kahire: Dârü İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye 1963.

İsmail Hakkı Okday, *Yanya'dan Ankara'ya*, 2. bs. İstanbul: Sebil Yayınevi 1994.

İsmail Hakkı Uzunçarşılı (ö. 1397/1977), *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Ankara 1965.

Josef Horovitz, *İslami Tarihçiliğin Doğuşu=İlk Siyer/Megâzî Eserleri ve Müellifleri*, (trc. Ramazan Altınay), Ankara: Ankara Okulu Yayınları 2002.

Madeline C. Zilfi, *Dindarlık Siyaseti Osmanlı Uleması=Klasik Dönem Sonrası 1600-1800 (The politics of piety=the Ottoman ulema in the postclassical age 1600-1800)*, (trc. Mehmet Faruk Özçınar), Ankara: Birleşik Yayınevi 2008.

Mehmet İpşirli, "Huzur Dersleri", *D.İ.A. (Diyanet İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul, 1998, XVIII, 442.

Mehmet Zeki Pakalın (ö. 1392/1972), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 4. bs. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı 1993.

Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî Müslim b. el-Haccac (ö. 261/875), *Sahîhu Müslim=el-Müsnedü's-Sahih el-muhtasar mine's-sünen bi-nakli'l-adl ani'l-adl ilâ Rasûlillah*, (neşr. Ebu Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî), Riyad: Dârü Tîbe 2006.

Ömer Kara, "İslam Geleneğinde Ümerâ Huzurundaki Bilimsel Toplantıların Osmanlıcası=Huzur Dersleri", *Osmanlı Toplumunda Kur'ân Kültürü ve Tefsir Çalışmaları II*, İstanbul: İlim Yayma Vakfı Kur'ân ve Tefsir Akademisi 2013.

Recep Ahıshalı, "Ruûs", *D.İ.A. (Diyanet İslam Ansiklopedisi)*, İstanbul 2008, XXXV, 272.

Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed (ö. 902/1497), *el-Makâsıdü'l-hasene fî beyâni kesîrin mine'l-ehâdîsi'l-müştehire ale'l-elsine*, (thk. Muhammed Osman el-Huşt), Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî 1985.

Süyûtî, Ebu'l-Fadl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr (ö. 911/1505),

_____, *ed-Dürerü'l-müntesire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire*, (thk. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ), 1. bs. Riyad: Câmiatü'l-Melik Suûd 1983.

_____, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, (tlk. Mustafa Dîb el-Bugâ), Dimaşk: Dârü İbn Kesîr 1987.

Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi (ö. 1193/1779), *Şemdânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi tarihi=Mür'i't-tevarih*, (haz. M. Münir Aktepe) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1976.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdî (ö. 321/933), *Şerhu Meâni'l-âsâr*, (thrc. İbrahim Şemseddin), Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye 2006.

Tayyarzâde Atâ (ö. 1297/1880), *Osmanlı Saray Tarihi=Tarih-i Enderun*, (hzr. Mehmet Arslan), İstanbul: Kitabevi 2010.

Yanyalı, Hacı Ömer Lütfi Efendi (ö. h. 1299'dan sonra),

_____, *Huzur Dersleri*, Topkapı Sarayı Ktp., III. Ahmed kitaplığı, nr. 3525, vr. 1a-7b.

_____, *Mecmûâtü'd-Dürûs*, Süleymaniye Ktp., Tırnovalı, nr. 262, vr. 2b-7b.

_____, "1293 Ramazanı Huzur-ı Şâhâne'de Takrîr Edilen Tefsir Dersi", (nşr. Ebu'r-Rızâ zâde Rızâ), *Mekârim-i Ahlâk Dergisi*, İstanbul 1906, sa. 5, s. 35-38.

Yanya Vilayet Salnâmeleri, Yanya: Yanya Vilayet Litografya Dergahı 1288/1871-1319/1901.